

ШЛЯХИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ У НОТАРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Костенко О. В., Костенко В. В.

У науковій статті проаналізовано загальні проблеми національного законодавства, що регулює діяльність нотаріальної сфери в розрізі використання електронних нотаріальних цифрових послуг. Запропоновано розглянути впровадження національної інформаційно-технічної системи електронного нотаріату та її складових елементів.

Ключові слова: електронна ідентифікація, нотаріальні послуги, електронний підпис, електронні довірчі послуги, транскордонний режим.

В научной статье проанализированы общие проблемы национального законодательства, регулирующего деятельность нотариальной сферы в разрезе использования электронных нотариальных цифровых услуг. Предложено рассмотреть внедрение национальной информационно-технической системы электронного нотариата и ее составных элементов.

Ключевые слова: электронная идентификация, нотариальные услуги, электронная подпись, электронные доверительные услуги, трансграничный режим.

Fundamental discoveries, developments and achievements of modern science and technology have become a catalyst for the explosive development of information and communication technologies, which create new social relations that require the settlement of new rules of law in various information areas. The current problem is the development of digital notarial services for the purpose of realization of civil legal transactions in digital form and using electronic trust services and digital signature.

The scientific opinion considers the possibility of creating an informational and technical system of centralized access to state registries, electronic documents circulation between notaries and other entities under the auspices of the Notary Chamber of Ukraine, as well as a notarization of transactions with the use of digital means. Some lawyers believe that the reform of notarial activities should begin with bringing the national legislation in line with European and world standards. Also, the notary public is studying the model of gradual digitalization of notarial activities by means of the step-by-step introduction of electronic services of a notary using the best world notary practices, such as, for example, the Latvian "Virtual Bureau of Notary". At the same time, there are reservations that excessive use of digital technologies in the legal field will lead to the replacement of legal professionals on robotic devices with artificial intelligence.

The problem of territoriality affects the possibilities of operational support for notarial services in rayon cities and rural areas, and not so much in material as in organizational terms. In addition, even in cities there is a sufficiently large proportion of persons who have restrictions due to physical impairment or elderly age, as well as due to life circumstances, unable to use the notarial services in a timely manner and in full. Legislation does not provide legal grounds for applying modern information technologies and telecommunications, including the Internet, for the mobility of the notary's activities and the provision of various digital notarial services remotely, as well as for the conduct of non-notarial acts, in order to give them legal certainty.

The problem of replacing paper with electronic document circulation in a notary is currently relevant and debatable. The issue of cross-border recognition of digital signatures and electronic trust services used in the notarial activity remains unresolved. This problem concerns not only the notary but also the whole national digital signature sphere in general. Legal discussion needs a question of the necessity of obligatory presence of clients during the creation of a notarial service and the commission of a notary public in order to establish a person, his will or awareness of the essence and content of notarial acts that are being committed. The problem is also the problem of replacing a paper notarial blank on digital. Proceeding from the needs of both the notary community and citizens and organizations of all forms of ownership, it is expedient to create electronic notarial services and a unified informational and technical support of notarial activity in general through the introduction of the national information and technical system of electronic notary. Creation of an electronic notary system will require development: digital cryptographic forms generators and their registers; registers of officials of local self-government bodies who perform notarial acts; new electronic qualified trustee services: "electronic qualified signature of the notary", "electronic qualified seal of the private/state notary", "electronic notarization stamp", "electronic mark of the notary's time", "electronic signature of the official of the local self-government, which carries out notarial acts", "Electronic signature of an official of a consular establishment that carries out notarial acts".

In addition, the system should have access to the National Trust Center, whose task will be verification of digital signatures and electronic trust services provided to Ukrainian accredited key certification centers, as well as foreign digital signature vendors. So, in the presence of the relevant agreements, digital signatures of the Ukrainian notary will be recognized abroad and foreign digital signatures in Ukraine.

The ITSEN Digital Notary System will stimulate the development of new digital notarial services.

Thus, the national information and technical systems of the electronic notary will become an element of the nationwide system of electronic governance, and electronic resources of the notarial activity, respectively, will be part of the state information resources that will require the appropriate level of protection and information security that the relevant authorities can provide.

Key words: electronic identification, notarial services, electronic signature, electronic trust services, cross-border regime.

Постановка проблеми та її актуальність. Фундаментальні відкриття, розробки та досягнення сучасної науки та техніки стали каталізатором вибухового розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які створюють нові суспільні відносини, що потребують врегулювання новими нормами права в різних інформаційних сферах. Фактично людство проходить революційний етап заміни традиційних суспільних відносин, на відносини, що вчиняються із використанням цифрових технологій. Ці зміни відбуваються швидше ніж реагує на них національне і міжнародне законодавство. Нині актуальною проблемою є розвиток цифрових нота-

ріальних послуг з метою здійснення цивільно-правових правочинів в цифровій формі і з використанням електронних довірчих послуг та цифрового підпису.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання створення цифрового нотаріату висвітлено в працях таких науковців, як О.Ю. Кирилюк, Д.В. Журавльов, С.Я. Фурса, В.В. Комаров, В.В. Баранкова, Я. Скрастінш та інші автори.

Наукова думка розглядає можливості створення під егідою Нотаріальної палати України інформаційно-технічної системи централізованого доступу до державних реєстрів, електронного документообігу між нотаріусами та іншими суб'єктами, а також нотаріального посвідчення правочинів з використанням цифрових засобів [1]. Окремі правознавці вважають, що реформування нотаріальної діяльності слід розпочинати із приведення національного законодавства у відповідність до європейських і світових стандартів. Також нотаріями вивчається модель поступової цифровізації нотаріальної діяльності шляхом етапного запровадження електронних сервісів нотаріату з використанням кращих світових нотаріальних практик, таких як, наприклад, латвійське «Віртуальне бюро нотаріуса». Водночас є застереження стосовно того, що надмірне застосування цифрових технологій в правознавчій сфері призведе до заміни юридичних спеціалістів на роботизовані пристрої зі штучним інтелектом [2].

Метою статті є науковий аналіз нормативно-правової бази України, що регулює сферу нотаріальної діяльності, використання електронного підпису та електронних довірчих послуг під час вчинення нотаріальних правочинів, визначення проблем та розробка пропозицій щодо можливості створення в Україні цифрового нотаріату.

Виклад основного матеріалу. За останні п'ять років стрімко розвивається цифровізація українського суспільства. Результатом впровадження цифрових технологій є створення державних електронних послуг, які надаються із використанням цифрових підписів або сучасних сервісів цифрової ідентифікації BankID та MobileID. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 року № 37-р затверджено «План заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронних послуг в Україні на 2019-2020 роки» згідно якого забезпечується впровадження надання пріоритетних послуг в електронній формі.

Законом України «Про електронні довірчі послуги» надаються правові умови застосування електронних довірчих послуг у всіх сферах суспільних відносин. На сьогодні отримати цифровий підпис можливо у 24 Акредитованих та 8 зареєстрованих державних та приватних центрах сертифікації ключів, Засвідчувальному та Акредитованому центру Національного банку України.

Однак одним із ключових бар'єрів на шляху цифровізації України є нормативно-правова база, що значно відстає від проблем сьогодення. Наприклад, при запровадженні нової електронної послуги державні органи вимушені вносити зміни в середньому до трьох нормативно-правових актів. Ця проблема актуальна і для нотаріальної діяльності, яка має значну нормативно-правову базу, що налічує більше сорока законів та підзаконних актів. Це дає змогу врегулювати майже всі сфери нотаріальних послуг за виключенням однієї – сфери надання цифрових та електронних довірчих но-

таріальних послуг. Незважаючи на наявність достатнього законодавчого підґрунтя для запровадження таких послуг, нотаріат в цьому напрямку діяльності залишається доволі маломобільним, оскільки є низка проблем, які стоять на заваді запровадження цифрового нотаріату.

Наприклад, проблема територіальності впливає на можливості оперативного забезпечення нотаріальними послугами в районних містах і сільській місцевості, причому не стільки в матеріальному, скільки в організаційному відношенні. Крім того, навіть в містах є достатньо значна частина осіб, які мають обмеження через фізичні вади або похилий вік, а також в силу життєвих обставин не в змозі користуватися нотаріальними послугами своєчасно та в повному обсязі. Законодавство не надає правові підстави застосування сучасних інформаційних технологій та телекомунікацій, зокрема мережі Інтернет, для мобільності діяльності нотаріуса та дистанційного надання різноманітних цифрових нотаріальних послуг, а також вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Проблема заміни паперового на електронний документообіг в нотаріаті наразі є актуальною і дискусійною. Правила ведення нотаріального діловодства затверджені Наказом Міністерства юстиції України № 3253/5 від 22 грудня 2010 року та ґрунтуються на державних стандартах та інших нормативно-правових актах. Також Міністерством юстиції України видано наказ від 11 листопада 2014 року №1886/5 «Про затвердження порядку роботи із електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне збереження», а Кабінетом Міністрів України прийнято постанову від 17 січня 2018 року №55 «Деякі питання документування управлінської діяльності», якою затверджено Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну.

Крім того, в розділі 2.8. спільного наказу Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27 грудня 2004 року № 142/5/310 «Про затвердження Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України» достатньо чітко визначено порядок застосування цифрового підпису на правочинах, визначено осіб які здійснюють правочин, перелік правочинів на яких застосовується цифровий підпис, а також алгоритм ідентифікації заявника – підписувача цифрового підпису.

Сьогодні документообіг в нотаріаті ґрунтується на виключному сприйнятті паперової форми документа, відповідно до вимог ЦК України [3]. В українську нотаріальну практику вже включено електронні документи та підпис, зокрема, про електронні заяви йдеться у ст. 34 та ст.84 Закону України «Про нотаріат» [4], а також у п. 1 гл. 9 I розд. та гл. 20 II розд. Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5. Крім того п. 2 ст. 17 Закону України «Про електронні довірчі послуги» [5] визначено інструментарій, який органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної форми власності, державні

реєстратори, нотаріуси та інші суб'єкти, уповноважені державою на здійснення функцій державного реєстратора, повинні використовувати під час надання електронних довірчих послуг. Пунктом 4 цієї ж статті визначено, що нотаріальні дії з використанням кваліфікованого електронного підпису чи печатки або інших засобів електронної ідентифікації вчиняються в порядку, визначеному головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері нотаріату.

Також п. 6 ст. 17 Закону України «Про електронні довірчі послуги» встановлює норму закону, яка зазначає що використання електронних довірчих послуг не змінює порядку вчинення правочинів, встановленого законом. Правочини, що підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації у випадках, встановлених законом, вчиняються в електронній формі виключно із застосуванням кваліфікованих електронних довірчих послуг та у встановленому порядку.

Незважаючи на вказані можливості, широке використання цифрових підписів в нотаріальній діяльності процедурно обмежується ст. 43 Закону України «Про нотаріат» відповідно до якої не допускається вчинення нотаріальної дії у разі відсутності осіб. Тобто специфіка діяльності нотаріусів обумовлює необхідність безпосередньої участі фізичної або юридичної особи у вчиненні нотаріальної дії, а не використання її електронного підпису. Формально, нотаріуси мають правове підґрунтя для здійснення цифрових правочинів, але для практичного застосування цей процес потребує додаткової правової регуляції.

Невирішеним залишається питання транскордонного визнання цифрових підписів та електронних довірчих послуг, які використовуються в нотаріальній діяльності. Ця проблема стосується не тільки нотаріату а й взагалі всієї національної сфери цифрових підписів. Майже десять років Україна не має прецеденту міждержавного визнання цифрових підписів.

Юридичної дискусії потребує питання необхідності обов'язкової присутності клієнтів під час створення нотаріальної послуги та вчинення нотаріусом дій щодо встановлення особи, її волевиявлення або усвідомлення суті і змісту нотаріальних дій, що вчиняються. Наразі процедура вчинення нотаріальної дії достатньо тривала і вимагає узгодження з клієнтом деталізації положень правочину, роз'яснення прав і обов'язків клієнта, особливостей правочину, встановлення усвідомлення клієнтом змісту волевиявлення. Дистанційне надання нотаріальної шляхом використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій не передбачено.

Однак обов'язкову присутність клієнтів під час створення нотаріальної послуги та вчинення нотаріусом дій щодо встановлення особи, її волевиявлення або усвідомлення суті і змісту нотаріальних дій, що вчиняються, в певних визначених законом випадках можливо використовувати процедуру аналогічну такій, що здійснюється за допомогою відеоконференцій під час організації судових засідань, як один із елементів «електронного правосуддя». Ця процедура врегульована Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції» та Інструкцією «Про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу й результатів процесуальних дій, проведених у режимі відео-

конференції під час судового засідання (кримінального провадження)», затвердженої наказом Державної Судової Адміністрації від 15.11.2012 № 155. Відеоконференція, у якій беруть участь учасники справи, фіксується судом, який розглядає справу, за допомогою технічних засобів відео- та звукозапису. Відео- та звукозапис відеоконференції зберігається в матеріалах справи.

Незважаючи на безумовний прогрес, застосування відеоконференцій в судовому процесі виявило такі проблеми – дистанційна ідентифікація особи, складність подання та ознайомлення із документами в ході засідання та належна якість та захист технічного обладнання, яке застосовується. Ці проблеми притаманні і нотаріальному процесу.

Вирішенню також підлягає проблема заміни паперового нотаріального бланку на цифровий. Нотаріальний бланк є атрибутом нотаріальної діяльності і в силу його захисних властивостей на сьогодні має переваги між іншими формами правочинів, в тому числі і електронними. Необхідно визнати, що цифрова форма нотаріальних документів так само має визнаватися відносно самостійною формою правочинів як і паперова форма нотаріальних документів, а цифровий бланк має бути рівним в юридичному сенсі паперовому.

Звертаємо увагу, що європейське і міжнародне законодавство спрямовує зусилля на створення надійних технічних умов функціонування електронного нотаріату. При цьому організаційно перевага віддається застосуванню незалежної довірчої третьої сторони, що застосовує процедуру незалежної верифікації цифрових підписів користується довірою, яка могла б засвідчити, що цифровий підпис або електронні довірчі послуги учасників нотаріального процесу мають юридичну силу на час застосування.

Зокрема, у січні 2019 року парламент Естонії затвердив поправки до закону про нотаріат, який дозволяє здійснювати певні види нотаріальних дій без фізичної присутності клієнта, використовуючи технічні засоби, спеціальне програмне забезпечення, мережу Internet, ID-карти громадянина, електронне посвідчення особи або електронне посвідчення особи електронного резидента. Національне законодавство Естонії в сфері нотаріату отримало нові правові норми згідно яких вводиться новий вид нотаріальної дії: «відео-міст» між нотаріусом і клієнтом. Ця новела дозволяє вчиняти певні нотаріальні дії такі як подання заяви про вступ в спадок або відмову від нього, відчуження частки участі в товаристві з обмеженою відповідальністю, завірення довіреності, пов'язані з передачею майна в заставу і тимчасове користування так інше [6].

В Україні актуалізація питання створення цифрового нотаріату починається із впровадженням Закону України «Про Національну програму інформатизації». Міністерством юстиції України, як державним органом, що відповідає за впровадження політики у сфері нотаріату» розроблено та затверджено наказом від 24 грудня 2010 року № 3290/5 «Концепцію реформування органів нотаріату». Однак цей концептуальний документ не визначив ключового питання розвитку нотаріату в напрямку створення електронних нотаріальних послуг та єдиного інформаційно-технічного забезпечення нотаріальної діяльності загалом через впровадження національної інформаційно-технічної системи електронного нотаріату (далі – ІТСЕН).

Зважаючи на потреби як нотаріальної спільноти, так і громадян та організацій усіх форм власності, на ІТСЕН доцільно покласти завдання забезпечення функціонування цифрового реєстру всіх видів нотаріальних дій. Також забезпечити нотаріусам обмін даними в реальному часі та доступ до державних реєстрів через шлюзи державної системи X-Road «Трембіта».

Створення ІТСЕН потребуватиме розробки: генераторів цифрових криптозахищених бланків та їх реєстрів; реєстрів посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії; реєстрів сертифікатів цифрових підписів державних та приватних нотаріусів, посадових осіб місцевого самоврядування; електронних печаток, штампів, позначок часу тощо.

Переведення нотаріальних послуг на цифровий документообіг сприятиме розробці цифрових бланків типових документів, які можливо роздрукувати із необхідними реквізитами. Безумовно бланки матимуть криптографічний захист загальної структури і ключових полів, блок генерації електронного бланку із формуванням унікальних електронних ідентифікаторів, а також формування спеціалізованого е-кейсу для внесення необхідних даних, які використовувалися під час вчинення електронної нотаріальної послуги.

Підлягає правовому регулюванню процедура встановлення особи клієнта із запровадженням процедури ідентифікації за аналогією проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції із використанням загальноприйнятих технічних засобів ідентифікації таких як цифровий підпис, BankID або MobileID, так і інших методів надійної ідентифікації особи – сканування папілярних візерунків пальців, райдувної оболонки ока, капілярних візерунків долоні тощо.

Сьогодні цифровий підпис є надійним засобом електронної ідентифікації та обов'язковим реквізитом будь-якого електронного документа, що визначено ст. 5 та ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг».

Запровадження ІТСЕН потребуватиме використання нових електронних кваліфікованих довірчих послуг: «електронний кваліфікований підпис нотаріуса», «електронна кваліфікована печатка приватного/державного нотаріуса», «електронний штамп нотаріуса», «електронна позначка часу нотаріуса», «електронний підпис посадової особи органів місцевого самоврядування, яка вчиняє нотаріальні дії», «електронний підпис посадової особи консульської установи, яка вчиняє нотаріальні дії». Такі електронні кваліфіковані підписи повинні мати спеціалізовані сертифікати, що містять необхідні персональні дані нотаріуса, його ліцензії, номер та назву нотаріального округу, номер і адресу нотаріальної контори, дані про Свідоцтво про право заняття нотаріальною діяльністю, а для посадових осіб органів місцевого самоврядування відомості щодо наявності вищої юридичної освіти, даних про диплом, наказ про стажування, іспит із спадкового права, навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами тощо. Натепер звичайний сертифікат цифрового підпису містить поля, в яких можливо вносити додаткові відомості, але їх інформаційна ємність обмежена. Зважаючи на це в ІТСЕН доцільно запровадити окремі цифрові об'єктні ідентифікатори – цифровий паспорт нотаріуса або особи, що має право вчиняти нотаріальні дії, а номер ідентифікатора вносити до сертифікату електронного підпису.

Крім того, ІТСЕН повинна мати доступ до Національного Довірчого Центру [7], завданням якого стане верифікація цифрових підписів та електронних довірчих послуг, які надаються українськими акредитованими центрами сертифікації ключів, а також іноземними постачальниками цифрових підписів. Так, за наявності відповідних угод, цифрові підписи українського нотаріату будуть визнаватися за кордоном, а іноземні цифрові підписи в Україні.

Система цифрового нотаріату ІТСЕН стимулюватиме розвиток нових цифрових нотаріальних сервісів, наприклад, таких як:

- цифрова система реєстрації та підтвердження авторського права будь-якого електронного контенту з метою захисту інтелектуальних прав;
- забезпечення доказів в мережі Інтернет шляхом засвідчення контенту на певний момент часу;
- засвідчення повідомлень електронної пошти, sms-листування, е-листування, повідомлень месенджерів таких як WhatsApp, Viber тощо;
- захист нотаріального процесу шляхом електронного відео- та аудіо- протоколу тощо;
- створення технічного і юридичного механізму підтвердження дійсності цифрових підписів та електронних довірчих послуг, в тому числі в транскордонному режимі.

Отже, національна інформаційно-технічна системи електронного нотаріату стане елементом загальнодержавної системи електронного урядування, а електронні ресурси нотаріальної діяльності, відповідно частині державних інформаційних ресурсів, які потребуватимуть відповідного рівня захисту та інформаційної безпеки, які здатні забезпечити відповідні органи влади.

Висновки. В Україні стрімко здійснюється модернізація правових відносин у всіх суспільних сферах. Запроваджується базовий принцип електронного урядування – цифровий за замовчуванням, який полягає у забезпеченні будь-якої діяльності органів влади, у тому числі і наданні публічних послуг, передбачає електронну форму реалізації як пріоритетну, а планування та реалізацію будь-якої реформи, проекту чи завдання – із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.

Нові вимоги суспільства потребують реформування законодавства в нотаріальній сфері, в напрямку запровадження цифрових нотаріальних послуг, створення національної інформаційно-технічної системи електронного нотаріату, як ефективного елемента системи державного управління.

Запровадження національної інформаційно-технічної системи електронного нотаріату створить правові умови взаємодії суб'єктів українського нотаріату та електронних довірчих послуг не тільки в національному правовому полі, але й з відповідними суб'єктами іноземних юрисдикцій, тобто в транскордонному режимі.

Література

1. Кирилюк О.Ю. Посвідчення електронних правочинів може стати реальністю за умови законодавчих змін. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/132119-e-notariat_mozhe_stati_realnistyu_za_umovi_zakonodavchih_zmi.html.
2. Рухаємось вперед. *Нотаріат України*. 2018. № 4 (31) С. 34-36. URL: http://npu.org.ua/wp-content/uploads/2018/12/Notariat_UA-4_2018.pdf (дата звернення: 25.12.2018).

3. Цивільний кодекс. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

4. Закон України «Про нотаріат». *Відомості Верховної Ради України*. 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

5. Закон України «Про електронні довірчі послуги». *Відомості Верховної Ради України*. 2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>.

6. Парламент Естонии разрешил жениться и разводиться по видеосвязи с нотариусом. *charter97*. 2019. URL: <https://charter97.org/ru/news/2019/1/30/321854>.

7. Створення Довірчого центру Міністерства юстиції України – вікно держави у світовий простір електронного цифрового підпису. *Бюлетень Міністерства юстиції*

України. 2014. № 3. С. 142-149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_3_35.

*Костенко О. В.,
головний науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України*

*Костенко В. В.,
науковий співробітник
Українського науково-дослідного інституту
спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України*